

ЗМІСТ

1. Вступ	11
2. Зелена природа: людська природа	32
3. Насіння й віра в себе	53
4. Безпечний зелений простір	74
5. Перенесення природи в місто	95
6. Витоки	116
7. Сила квітів	142
8. Радикальні рішення	163
9. Війна й садівництво	189
10. Останній сезон життя	215
11. Час у саду	242
12. Краєвид із лікарні	263
13. Зелене об'єднання	283
<i>Подяки</i>	295
<i>Джерела</i>	300
<i>Примітки</i>	303

Усі насправді мудрі думки вже були
обмірковані тисячі разів, але щоб зробити
їх справді нашими, ми мусимо чесно
обмірковувати їх знову й знову, поки вони не
вкоріняться в нашій свідомості.

Йоганн Вольфганг фон Ґете

1 ВСТУП

Ти просвітишся, друже мій,
Тебе навчить природа¹.

Вільям Вордсворт (1770–1850)

Задовго до того, як я захотіла стати психіатрицею, задовго до того, як я навіть припустила, що садівництво може відігравати важливу роль у моєму житті, я почула історію про те, як мій дідусь отямлювався після Першої світової війни.

Його звали Альфред Едвард Мей, але всі знали його як Теда. Зовсім юним він вступив у Військово-морський флот Великої Британії, пройшов підготовку для роботи телерадіографістом у компанії «Марконі» й став підводником. Навесні 1915 року, під час Дарданельської операції, субмарина, на якій він служив, сіла на мілину в протоці Дарданелли. Більша частина команди вижила, але потрапила в полон. Тед вів невеличкий щоденник, у якому занотовував події перших місяців полону, проведених у Туреччині, але записів про подальше перебування в жорстоких трудових таборах нема. Останнім місцем полону був цементний завод на березі Мармурового моря, з якого він зрештою втік у 1918 році.

Теда підбрало британське шпитальне судно, на якому він набрався досить сил, щоб вирушити в тривалу подорож суходолом додому. Він згорав від бажання повернутися до своєї нареченої Фанні, від якої поїхав бравим юнаком, а з'явився на порозі її дому в старому пошарпаному плащі й турецькій фесці на голові. Вона ледь упізнала його, адже

він важив не більше сорока кілограмів і був геть лисим. Тед розповів Фанні, що подорож у шість із половиною тисяч кілометрів була жахливою. Тривале голодування завдало організму такої шкоди, що після медичного огляду лікарі давали йому лише кілька місяців.

Однак Фанні віддано його доглядала, щогодини годувала крихітними порціями супу й інших страв, і поступово він знову зміг перетравлювати їжу. Тед почав повільно одужувати, й невдовзі вони з Фанні одружилися. У перший рік шлюбу він годинами гладив лису голову двома м'якими щітками, мріючи, щоб виросло волосся. Нарешті це сталося – волосся виросло густе, але зовсім біле.

Любов, терплячість і стійкість духу допомогли Тедові подолати сумний прогноз лікарів, однак спогади про табори нікуди не ділися, а вночі страхи ставали ще сильнішими. Особливо він боявся павуків і крабів, які повзали по в'язнях, поки ті намагалися заснути. Багато років він не міг залишатися сам у темряві.

Наступний етап Тедового одужання почався в 1920 році, коли він записався на річний курс садівництва – одну з багатьох ініціатив, заснованих у повоєнні роки для реабілітації ветеранів, які постраждали на війні. Згодом він вирушив у Канаду, залишивши Фанні вдома. Тед поїхав шукати нові можливості, сподіваючись, що робота на землі зміцнить його фізичне й психічне здоров'я. У той час канадський уряд заохочував ветеранів іммігрувати в країну, тож тисячі чоловіків, які повернулися з війни, здійснили довгу подорож через Атлантичний океан.

Тед працював на зборі пшениці у Вінніпезі, а згодом знайшов постійну роботу садівника на тваринницькій фермі в Альберті. Вони з Фанні провели там два роки, але чомусь мрія розпочати нове життя в Канаді не здійснилася. І все ж Тед повернувся в Англію сильнішою, здоровішою людиною. Кілька років по тому вони з Фанні купили невелику ферму в Гемпширі, де Тед розводив свиней

і курей, пасічникував, вирощував квіти, фрукти й овочі. Під час Другої світової війни він працював на радіостанції в Адміралтействі в Лондоні; мама згадує його валізу зі свинячої шкіри, набиту домашнім м'ясом і овочами, яку він завжди брав із собою в потяг. З поїздок він повертався з повною валізою цукру, масла й чаю. Мама з деякою гордістю розповідає, що під час війни їм ніколи не доводилося їсти маргарин і що Тед вирощував навіть тютюн.

Я пам'ятаю добродушність і теплоту, яку випромінював міцний і спокійний, як здавалося мені малій, чоловік. Він не був наляканим і приховував свої травми. Він годинами доглядав сад і теплицю й майже ніколи не розлучався з люлькою та кисетом. Тедове довге й здорове життя — а він дожив до сімдесяти з лишком років — і його відновлення після жахливих знущань у нашій родині пов'язують із цілющою дією садівництва й праці на землі.

Коли мені було дванадцять, Тед раптово помер від аневризми, яка розірвалася під час прогулянки з його улюбленим шелті. Місцева газета опублікувала некролог із заголовком: «Помер колись наймолодший підводник». У некролозі описувалося, як під час Першої світової війни Теда двічі оголошували загиблим і як він із групою в'язнів, які втекли з цементного заводу, двадцять три дні прожив на самій воді. Завершальні слова некролога свідчать про Тедову любов до садівництва: «Він присвятив більшу частину вільного часу догляду за своїм великим садом і здобув місцеву славу, виростивши декілька рідкісних орхідей».

Коли мій батько рано залишив маму вдовою, трохи не доживши до п'ятдесяти, вона, певно, в душі спиралася на досвід Теда. Навесні через рік після його смерті мама знайшла новий будинок і поставила собі за мету відновити закинутий сад. Я тоді була юною й зацикленою на собі, та все ж помітила, що за копанням і виполюванням вона поволі опам'ятовувалася після втрати.

На тому етапі життя я навіть не припускала, що колись присвячуватиму багато часу садівництву. Мене цікавив світ літератури, і я мала намір насолоджуватися інтелектуальним життям. Здавалося, що садівництво — це різновид хатньої роботи, тільки надворі, а я ліпше пекла би сконичи прала штори, ніж полола бур'яни.

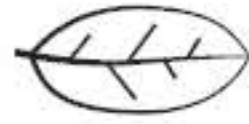
Коли я вчилася в університеті, тато часто потрапляв у лікарню, а коли я перейшла на випускний курс, він помер. Новину мені повідомили рано-вранці по телефону; саме світало, і я вирішила пройтися тихими вуличками Кембриджа, а потім через парк до річки. Стояв ясний сонячний жовтневий день, навколо було зелено й тихо. Дерев, трава й вода заспокоювали, й у цій тихій місцині я змогла змиритися із жахливою реальністю: мій тато вже не побачить цього прекрасного дня.

Певно, зелений берег річки нагадав мені про щасливі часи й перший краєвид, який вразив мене в дитинстві. У тата був човен на Темзі, й малими ми з братом часто проводили свята й вихідні на воді. Якось ми попливли до витoku річки, принаймні так близько до нього, наскільки змогли підібратися. Пам'ятаю непорушність ранкового туману, відчуття свободи, коли ми гралися на літньому лузі чи ловили рибу — тоді це були наші улюблені забави.

Під час моїх останніх років у Кембриджі поезія набула нового емоційного значення. Моє життя безповоротно змінилося, і я чіплялася за вірші про заспокійливу силу природи й цикл життя. Ділан Томас і Т. С. Еліот розраджували мене, але частіше я зверталася до Вордсворта — поета, який навчився бачити²:

Природу не такою, як колись,
За юності бездумної. Ні, часто
Я в ній вбачаю людяність смутну*.

² «Рядки, написані за декілька миль від Тінтернського абатства». Переклад Ю. Швайдака. Всесвіт, № 5, 1991. — Тут і далі — прим. пер.

Горе роз'єднує й не меншає, навіть коли ви маєте з ким його розділити. Втрата пригнічує родину й породжує потребу прихилитися одне до одного, та водночас кожен почувачється спустошеним і занепадає духом. Ви пориваєтесь захистити одне одного від занадто сильних переживань, і це легше зробити, випустивши свої почуття на волю подалі від людей. Дерева, вода, каміння й небо глухі до людських емоцій, але вони й не відштовхують нас. Природі байдужі наші почуття, вони не завдадуть їй шкоди, тож ми маємо змогу отримати певну розраду, яка допоможе пом'якшити самотність від втрати.

Перші п'ять років після татової смерті мене тягнуло до природи, але не в сад, а до моря. Його прах розвіяли неподалік від його рідного дому на південному узбережжі над водами Солента – гамірної протоки, повної човнів і кораблів. Однак найбільшу втіху я знайшла на довгих усамітнених пляжах північного Норфолку, де нечасто побачиш човен. Там були найширші горизонти, які я тільки бачила. Здавалося, що я на краю відомого світу й так близько до тата, як лише можу.

Вивчаючи роботи Фройда для одного з іспитів, я зацікавилася тим, як працює наш розум. Я відмовилася від наміру здобути ступінь доктора філософських наук у галузі літератури й вирішила вчитися на лікаря. На третьому році навчання в медичному я вийшла заміж за Тома, для якого садівництво було способом життя. Я подумала: якщо він це любить, то я теж полюблю, але, якщо чесно, на той час до цього заняття ставилася скептично. Тоді садівництво здавалося мені ще однією хатньою справою, хіба що перебувати надворі було дещо приємніше (принаймні поки там сонячно), ніж у домі.

Кілька років по тому ми з нашою крихітною донечкою Роуз переїхали жити в перероблену сільськогосподарську

будівлю неподалік від Томового рідного дому в Сердж-Гілл у Гертфордширі. У Роуз з'явилися брати Бен і Гаррі, а ми з Томом заповзялися виростити сад із нуля. Сарай, як ми називали свій новий дім, оточувало чисте поле, а розташування на вітряному північному боці схилу вимагало створення захисту. Ми перекопали кам'янисті ділянки навколо дому, посадили дерева й кущі, встановили плетений паркан і працювали над збагаченням ґрунту. Нічого з цього не сталося б, якби ми не отримали величезної допомоги й підтримки від батьків Тома й багатьох хороших друзів. До нашої компанії, яка прибирала каміння, приєднувалися Роуз, її дідусь, бабуся, тітки й дядьки, вони наповнювали незліченні відра камінням і галькою, які треба було вивезти.

Я була фізично й морально відірвана від свого коріння, мені потрібно було віднайти відчуття домівки, однак я й досі не усвідомлювала, що садівництво може допомогти мені пустити корені. Проте я розуміла, що сад відіграє дедалі більше значення в житті наших дітей. Вони робили собі схованки в кущах і проводили час у власних уявних світах, тож сад був і вигаданим, і реальним місцем водночас.

Завдяки творчій енергії й уяві Том розвивав наш сад, а от я почала вирощувати рослини лише після народження нашого найменшого сина Гаррі. Я зацікавилася травами й одну за одною читала книжки про них. Нова сфера зацікавлень привела до експериментів на кухні й маленької грядочки з травами, яка вже була «моєю». Не обійшлося й без бур'янів — повзучого огірочника й чіпкої мильнянки, але їжа, приправлена різноманітними домашніми травами, надихала, і я легко перейшла до вирощування овочів. З яким хвилюванням я думала про врожай!

Тоді мені було за тридцять, я працювала психіатричною стажисткою в НСОЗ*. Як нагорода за старання, садівниц-

* Національна служба охорони здоров'я Великої Британії.

тво контрастувало з моїм професійним життям, у якому я мала справу з невідчутною на дотик роботою розуму. Я працювала в будівлях амбулаторій і клінік, а завдяки садівництву виходила надвір.

Я зрозуміла, як приємно безцільно ходити по саду, помічати, як змінюються рослини: ростуть, в'януть, родять. Поступово моє ставлення до рутинних справ, таких як прополювання, розпушування й поливання, змінилося: я дійшла висновку, що не так важливо виконати їх, як бути повністю залученою в цей процес. Поливання заспокоює — якщо не поспішати, — і, на диво, ви почуваетесь відновленим, як і самі рослини.

Найбільше задоволення я отримувала тоді й отримую зараз від вирощування рослин із насіння. Ніколи не знаєте, чого від нього чекати, а його розмір не відображає життя, яке в ньому дримає. Боби проростають швидко, не дуже гарно, але ви одразу відчуваєте їхню грубу силу. Насінини тютюну крихітні, наче пилинки, ви навіть не побачите, де їх посіяли. Здається, що з них взагалі не виросте рослина, не кажучи вже про те, що на ній розквітне безліч запашних квіток, — але це все-таки відбувається. Я відчуваю, як прив'язуюся до рослин, адже майже імпульсивно повертаюся, щоб поглянути на своє насіння й розсаду; я заходжу в теплицю, затамувавши подих, щоб не потривожити спокою нового життя.

Загалом, нема різниці, коли садівникувати — хоч завжди є спокуса трохи відкласти роботу: «Я посію насіння чи висаджу розсаду на наступних вихідних». Згодом настає мить, коли ви розумієте, що затримка от-от стане проґавленою нагодою, втраченою можливістю, ви ніби стрибаєте в потік річки: щойно посадите розсаду в ґрунт, уже починаєте рухатися за календарем землі.

Особливо я люблю садівникувати на початку літа, коли все росте найшвидше й багато чого потрібно висадити. Щойно я починаю, не хочу зупинятися. Я працюю до сутін-

ків, поки не стане зовсім темно і я вже не бачитиму, що роблю. Коли я закінчую, в будинку зазвичай світиться, і його тепло вабить мене всередину. Прокрадаюся вранці надвір, аж ось і результат — уся моя робота за ніч закріпилася.

Звісно, буває й так, що не все йде, як задумано. Іноді виходиш надвір із гарним передчуттям, а знаходиш жалюгідні залишки прекрасного молодого латуку чи рядки безжально обідраної кучерявої капусти. Слід розуміти, що бездумні манери харчування слимаків і кроликів можуть спричинити спалахи безпорадної люті, а живучість і стійкість бур'янів — дуже виснажувати.

Задоволення від догляду за рослинами можна отримати не лише від творіння. Руйнування в саду не тільки дозволене, а й *необхідне*, адже без цього бур'яни вас заглушать. Багато справ у саду пронизані агресією — використання секатора, подвійне копання городу, нищення слимаків і мошки, виривання гусятника чи викорінювання кропиви. Ви можете легко й безоглядно поринути в ці справи, адже таке руйнування допомагає росту. Після довгих годин у саду можна не відчувати ніг від втоми, але в душі почуватися на диво відновленим — чистим і відпочилим, ніби попрацював і над собою. Це своєрідний садівничий катарсис.

Щороку на початку весни теплиця приваблює мене своїм затишком у той час, коли надворі дмуть холодні березневі вітри. Що ж такого особливого в теплиці? Рівень кисню в повітрі чи інтенсивність освітлення та обігріву? Або ж близькість до зелених і запашних рослин? Здається, що в цьому закритому захищеному місці загострюються всі відчуття.

Торік, одного хмарного весняного дня, я занурилася у роботу в теплиці: поливала, сіяла насіння, вносила ком-